

१ मयूर-पिच्छी

फार पूर्वीची गोष्ट. वाराणसी नावाचे एक सुंदर शहर होते. गंगा नदीमूळे त्या शहराला महत्व लाभले होत. ऐश्वर्यही लाभले होते. धनधान्य संपन्न, समृद्ध असे ते राज्य होते. तेथे विशालदेव नावाचा राजा राज्य करीत होता. अतिशय पराक्रमी आणि प्रजावत्सल असा हा राजा होता प्रजेवर त्याचे मुलाप्रमाणे प्रेम होते. प्रजाही राजावर प्रेम करी. राज्याची व्यवस्था त्याने अतिशय सुंदर ठेवली होती. त्याचे प्रधानमंडळ चतुर आणि कार्यक्षम होते. त्यामुळे नगरात आबादी आबाद होते. राजा रसिक, कलाप्रिय असल्यामुळे राज्यात कलाकौशल्याची कामे सतत चालत असत. राजा पराक्रमी तसाच धार्मिकही होता.

एकदा जिनमंदिरातील भिंतीवर चित्रे काढण्यासाठी त्याने चित्रसेन या चित्रकाराला आमंत्रण दिले. तो आल्यावर त्याला म्हणाला " चित्रसेना ! या जिनमंदिरात तू अप्रतिम अशी चित्रे काढ. गावोगावचे, देशादेशाचे लोक ती चित्रे पाहण्यासाठी आले पाहिजेत. आपले मंदिर अतिशय सुंदर झाले पाहिजे. " " जशी आज्ञा , महाराज ! आपण माझी कला पहा तर खरे ." चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेनाने सांगितलेली सर्व सामग्री राजाने मागवून दिली. सर्व प्रकारचे रंग, त-हेत-हेचे ब्रश त्याटिकाणी हजर झाले. चित्रसेनाचे काम सुरु झाले. तो दिवसभर मंदिरात काम करी . सकाळी आला की संध्याकाळीच घरी परतत असे. त्याची मुलगी विदया रोज दुपारी त्याच्यासाठी भोजनाचा डबा घेऊन येई .

विदया काळी सावळीच होती, पण अतिशय देखणी दिसत असे . सुंदर गोल चेहरा, चाफेकळीसारखे तरतरीत नाक, काळेभोर विशाल नेत्र आणि प्रमाणबद्ध अवयव यामुळे ती अतिशय मोहक दिसे. त्यातून बुध्दीमतेच्या तेजामुळे तिचा चेहरा अधिकच तेजस्वी दिसे. एके दिवशी मध्यान्हसमयी ती पित्यासाठी भोजन घेऊन आली होती. त्याच वेळी विशाल देव राजाही चित्रे पाहण्यासाठी आलेला होता. चित्रसेनाचे काम कसे चालले आहे हे पाहण्यासाठी रोज त्याची मध्यान्ही एक चक्कर असेच. त्या दिवशी चित्रसेनाने मयूरपिच्छीचे चित्र काढलेले होते. ते इतके

हुबेहुब जमले होते की राजाला वाटले खरोखरची पिच्छी तेथे टांगली आहे. राजा ती उचलण्यासाठी पुढे झाला. आणि विदया जोरजोरात हसू लागली आणि म्हणाली - " किती मुख आहे हा राजा ! याला चित्र आणि खरी वस्तू यातील फरक देखील समजत नाही. "

राजाला क्रोध आला. पण केवळ ती चित्रसेनेची मुलगी असल्यामुळे त्याने राग आवरला आणि तो लगेच तेथून निघून गेला. चित्रसेनाला तिचे वागणे आवडले नाही . तो रागावून म्हणाला, " विदये, तुझ हे वागणं योग्य नाही. तुझ्या या हसण्याने आणि बोलण्याने राजेसाहेब रागावून निघून गेलेत. आपल्या वागण्यात, बोलण्यात नेहमी संयम असावा.

" पिताजी , मला हसू आवरेना . राजेसाहेबांनी पिच्छीचे चित्र उचलण्यासाठी हात पुढे केला तेव्हा माझ्या तोंडून सहजच उदगार निघाले. त्यांचा अपमान व्हावा म्हणून मी बोलले नाही. " विदयेने उत्तर दिले.

" बरं बरं ! फार शहाणपणा नको. यापुढे बोलतांना काळजी घे. " चित्रसेनाने तिला दम भरला पित्याचे भोजन होताच ती डबा घेऊन निघून गेली दूस-या दिवशीही भोजन घेऊन आली. नेहमीप्रमाणे राजाही त्याचवेळी येऊन भित्तिचित्राचे काम पाहत होता. ती आल्या-आल्या पित्याला म्हणाली " पिताजी ! लवकर आटपा, उशीर करू नका. यौवन नष्ट होण्यापूर्वी भोजन करा . " विद्याचे हे बोलणे ऐकून राजाला आश्चर्य वाटले. तो तिच्या तोंडाकडेच पाहत राहिला. भाताचे यौवन म्हणजे काय ? ते कसे नाहीसे होते, त्याला कळेना. म्हणून तो विद्याला म्हणाला " बेटा ! भाताचे तारुण्य म्हणजे काय ? ते कसे नष्ट होते ?"

ती राजाकडे पाहून हसत म्हणाली " भाताचे तारुण्य म्हणजे त्याची वाफ. उशीर झाला तर वाफ निघून जाईल आणि भात थंड होईल. एवढी साधी गोष्ट तुम्हाला कशी कळत नाही ! "

वरील दोन्ही उदाहरणावरून राजा बावळट आहे, अडाणी आहे. त्याला काही समजत नाही असा विद्येचा समज झाला . तिस-या दिवशीही राजाची परीक्षा घेण्याचे ठरवून ती लवकरच पित्याचे भोजन घेऊन आली. तिने न रंगवलेल्या भिंतीवर सुंदर पडदे सोडले. ते अशा रीतीने सोडले होते की ती भिंतच आहे असे वाटत होते. राजा दूपारी आल्यावर ती त्याला म्हणाली

" महाराज ! पहा तरी भिंतीवर किती सुंदर चित्रे काढली आहेत." राजाला खरेच वाटले. जवळ जाऊन पाहिले, तर त्याला पडद्याचे टोक दिसले. ते बाजूला करून पाहतो तर आत भिंत कोरी करकरीत. राजा खजील होऊन बाजूला झाला. त्याचा चेहरा पाहण्यासारखा झाला. खदखदा हसत विद्या म्हणाली, " आपण तर मूर्खच दिसता. एवढी साधी गोष्ट आपल्या लक्षात कशी आली नाही ?

पहिल्या दिवसापासून विद्या राजाचा अपमान करीत आली. पण राजा शांतपणे सर्व सहन करीत होता. त्याने आपला संयम ढळू दिला नाही. पण आज त्याचा संयम ढळला. तो चिडून म्हणाला " मूर्ख मुली, तू स्वतःला काय समजतेस ? तू कोणाला बोलते आहेस याची कल्पना आहे ? तुझी जीभ उपटून तुझ्या हातात दिली पाहिजे. " पण विद्या चिडली नाही. ती शांतपणे राजाला म्हणाली, " महाराज माझे काय चुकले ? मी खरे तेच सांगितले. आपण चित्रातील मोरपिच्छी उचलायला गेलात. ते चित्र आहे, ही साधी गोष्ट आपणाला समजली नाही."

" विद्ये, फार झाला चावटपणा. गप्प बस बघू आता." चित्रसेन तिला रागावला.

" नाही बोलू द्या तिला. रागवू नका " राजा म्हणाला, " बोल पुढे तू."

" भाताचे यौवन म्हणजे वाफ ही साधीशी गोष्ट आपल्या ध्यानात आली नाही. आज तर कहरच झाला. एका दिवसात एवढी भिंत रंगवून होणार नाही, हे देखील आपणाला कळले नाही. साध्या साध्या गोष्टी आपण समजू शकला नाही, यात माझा काय दोष ! " विद्येने उत्तर दिले.

राजा तिच्या स्पष्टवक्तेपणावर खूष झाला. त्याने तिच्याकडे निरखून पाहिले. तिचे बूद्धिमत्तेचे तेज आणि सावळे - सलोलने रूप त्याच्या डोळ्यात भरले. अशी बुद्धिमान मुलगी आपली राणी असावी अशी त्याला इच्छा झाली. त्याने चित्रसेनाजवळ तिला मागणी घातली. आपली कन्या ऐश्वर्यात लोळवी हे कोणाला आवडणार नाही ? त्याने विद्येला विचारून संमती दिली. दोघांचा थाटामाटाने विवाह झाला. राजाने तिला आपली पट्टराणी केली. पण राजा आपला अपमान विसरला नव्हता. तिने राजाचा अपमान केला. तरी तिला त्याने पट्टराणी केले हे कोणालाच आवडले नव्हते. राजवाड्यात ती एकटी पडली. इतर राण्या व दासी तिच्यासमोर तिची निंदा करीत. " तू काय बाई, राजाचा अपमान करून देखील पट्टराणी झालीस. मग आमची काय कथा ! तू आमचाही अपमान करशील."

असे सारखे येता -जाता तिला टोचून बोलत. ती अपमानित होऊन गप्प बसे. कुटून आपण या विवाहाला सम्मती दिली असे तिला झाले. मनातल्या मनात ती झुरत होती. त्याचा परिणाम तिच्या प्रकृतीवरही झाला. ती रोज जिनमंदिरात जाऊन, स्वतःच्या गर्विष्ठपणबद्दल क्षमा मागे. चित्रशाळेत गेल्यावर, चित्रे पाहताना आपला पिता जवळच आहे असे वाटून तिचे मन शांत होई. सोन्याच्या पिंजऱ्यात अडकलेल्या पोपटाप्रमाणे तिची अवस्था झाली. आपले दुःख तिला कोणासमोर सांगता येईना . तिची बुद्धिमत्ता , तिचा स्पष्टवक्तेपणा त्या राजवाड्यात नष्ट झाला. वरवर ती आनंदी असल्याचा आभास निर्माण करी. राजादेखील राज्यकारभारात गढल्यामुळे तिच्याकडे त्याला पुरेसे लक्ष देता येईना. ती पश्चातापाने जळू लागली. आपल्या फटकळपणाने, सत्यवादीपणाने आपल्याला राणीपद मिळाले, तरी त्याची सुखे आपल्याला भोगता आली नाहीत. याची तिला सतत खंत वाटत राहिली. या पश्चातापाने तिचे मन मात्र शुद्ध झाले. तिने आपले मन जप- तप- ध्यान यात गुंतविले परमेश्वराची मनापासून आराधना केली आणि समाधीकरण साधले.

राजाचा अपमान केल्याचे , वाणीवर संयम न ठेवल्याचे फळ तिला आयुष्यभर भोगावे लागले.

२ कर्तव्य - पालन

उदयपूर नावाचे सुंदर शहर होते. उदयपूर राजपुतांची राजधानी. त्यांचा अभिमान. पराक्रमाची गाथा सांगणारे हे शहर अतिशय समृद्ध होते. शहर अतिशय देखणे. जागोजागी तलाव. राणा प्रतापसिंहाचा पुतळा. त्याच्या लाडक्या घोड्याचा -चेतकाचा पुतळा. ही जागोजागी विखूरलेली ऐतिहासिक दृश्ये वारंवार पराक्रमी राजपुतांच्या कथा सांगत होती.

या सुंदर शहराचा राजा होता शौर्यसेन. अतिशय पराक्रमी. त्याने आपल्या प्रजेला पुत्राप्रमाणे सांभाळले होते. प्रजा सुखी होती. या राजाला दोन पुत्र होते. राजसिंह आणि तेजसिंह हा उतावळा आणि दिखाऊ वृत्तीचा तर तेजसिंह हा शांत. सत्कृत्य करील, पराक्रम करील पण त्याचा कोणाजवळ उल्लेखही करणार नाही. उतावीळ बडबडया राजसिंह आपल्या पराक्रमाच्या

थापा मारुन राजाला मोहवून टाकी. त्यामुळे तेजसिंहापेक्षा राजसिंह अधिक पराक्रमी आहे, असे राजाला वाटे. राजाचे त्याच्यावरच अधिक प्रेम होते. आपले उतारवय झालेवर राजाने राजसिंहाला युवराजपद दिले. त्याचा राज्याभिषेक केला. पण तेजसिंहाला मात्र साधे सरदारपद देखील दिले नाही. तेजसिंह मनातून दुःखी झाला. एकाच पित्याच्या पोटी येऊन आपल्या नशीबी ही उपेक्षा यावी याचे त्याला वाईट वाटले . पित्याची ही पक्षपाती वृत्ती त्याला आवडली नाही. आपल्यासंबंधी पित्याच्या मनात प्रेम नाही तर या शहरात राहून तरी काय उपयोग ? असा विचार करुन त्याने शहर सोडण्याचा निर्णय केला.

थोडेसे पैसे आणि आपला प्रिय सिंकदर घोडा घेऊन राजी तो महालातून बाहेर पडला आणि नगर पार करुन वेशीच्या बाहेर पडला. नगरापासून ब-याच अंतरावर असलेल्या जंगलात त्याने मुक्काम केला. जंगलातील फळांचा आहार आणि नदीचे पाणी पिऊन त्याने आपली भुक - तहान भागविली. अशा रीतीने फिरत - फिरत तो रत्नपुराजवळ आला. शहराच्या बाहेर एक सुंदर उद्यान होते. त्यात त-हेत-हेची फळझाडे, फुलझाडे डोलत होती. मनाला - डोळ्यांना सुखवीत होती. मधोमध असलेली पुष्करिणी मनाला, शरीराला गारवा देत होती. उद्यानाची शोभा पाहून त्याचा सर्व थकवा पळाला. एका डेरेदार वृक्षाच्या सावलीत तो विसावला.

त्याच्या कानावर सागरासाखा गंभीर आवाज आला. त्या आवाजाने त्याला आकर्षित केले. त्याची पावले आवाजाच्या दिशेने वळली. एका विशाल वृक्षाखाली मुनिराज प्रवचन करीत होते. आवाज आसमंतात भरुन गेला होता. श्रावक -श्राविका तन्मयतेने ऐकत होते. वातावरण मोठे प्रसन्न होत. तेजसिंह ही मुनिराजांना वंदन करुन प्रवचनाला बसला .

मुनिराज सागंत होते, " अपराध्यांना देखील क्षमा करा. शिक्षा करु नका. त्यांची हिंसा करु नका. अहिंसा धर्माचे पालन करा. शत्रूशीही मित्रत्वाने वागा. अहिंसेनेच स्वर्ग - मोक्षाची प्राप्ती होते. " तेजसिंह भारावून गेला प्रवचन झाल्यावर गुरुदेवांना वंदन करुन तो म्हणाला गुरुदेव, आजपासून मी अहिंसाणुव्रत घेत आहे.मला आशीर्वाद द्या. मी निरपराधी , कोणालाच मारणार नाही. आपला पराक्रम दाखविण्यासाठी कोणाचा वध करणार नाही. राजाची आज्ञा झाली तरी मी कोणाची हिंसा करणार नाही.

गुरुदेवांनी त्यांना व्रत दिले. त्याने प्रतिज्ञा केली., प्रणाम केला आणि शहरात प्रवेश केला. तो राजाकडे गेला. रत्नपूरच्या राजाचे नाव होते विजयसिंह. तेजसिंहाचे तेजस्वी मुखमंडल ,

शालीनता आणि पराक्रमी वृत्ती पाहून राजा प्रसन्न झाला. त्याने राजाला आपला अंगरक्षक म्हणून ठेवून घेतले. तेजसिंहाची कर्तव्यपरायणता आणि नम्रता पाहून राजा अत्यंत प्रसन्न झाला. तो राजाचा विश्वासपात्र बनला. एकेदिवशी त्याला एकांतात बोलावले आणि सांगितले -

" तेजसिंहा माझ्याडे अतिशय शूर , पराक्रमी असे सरदार आहेत. इंद्रालाही जिंवि आर्जि असा सेनापती आहे. पाहि माझा तुझ्यावर विश्वास आहे. म्हूर्नि मी तुलाच हे मि सांगित् आहे."

" कोणते काम महाराज ? आपण नुसती आज्ञा करा. काम झालेच समजा." तेजसिंह म्हणाला.

" आपल्या राज्याच्या सीमेबाहेर एक जंगल आहे, त्या जंगलातील डाकू मंगलसिंह हा अतिशय क्रूर स्वभावाचा आणि दृष्ट आहे. आपल्या राज्यावर तो केव्हाही धाड घालतो, जनानारे, रित्रया यांना पळवून नेतो तर कधी साधूंचे प्राण हरण करतो.

" हा डाकू मंगलसिंह कोठे राहतो, महाराज ?

तो अशा दुर्गम किल्ल्याभोवती राहतो की, यमराज देखील तेथे प्रवेश करू शकत नाही. किल्ल्याभोवती सशत्रु डाकू चोवीस तास पहारा देत असतात. तेजसिंहा , तू त्याला ठार मार व त्या किल्ल्यात प्रवेश कर आणि तो झोपला असताना त्याला तलवारीने ठार मार."

" महाराज ! झोपलेल्या , बेसावध आणि निःशस्त्र शस्त्रूला मी ठार मारणार नाही. मी मुनिमहाराजाजवळ अहिंसागुत्रत घेतले आहे. युध्दाशिवाय मी शस्त्रूला ठार मारू शकत नाही. "

तेजसिंहाची धार्मिकता आणि व्रतावरील असीम निष्ठा पाहून राजा खूष झाला व म्हणाला - " कुमारा , ही तुझी प्रतिष्ठा पाहून मी प्रसन्न झालो आहे. मी हे काम दुस-यावर सोपवीन."

" नाही महाराज ! वेळ येताच मी त्याला जीवंत पकडून आपल्यासमोर आणीन."

" ते कसे शक्य आहे ! महाराज म्हणाले -

" महाराज ! ज्या दिवशी तो शहरात प्रवेश करील, त्या दिवशी मला सूचित करा."

तेजसिंह म्हणाला

तेजसिंहाने आपले सर्व गुप्तचर सर्व दिशांना पाठविले. एके दिवशी बातमी आली की, डाकू मंगलसिंह रत्नपूरच्या पूर्वेकडे येत आहे. तेजसिंह आपल्या कुशल , रणबहाद्युर तुकडीबरोबर पूर्वेकडे रवाना झाला . झाडीमध्ये त्याचे सैनिक लपून बसले. मंगलसिंहाने प्रवेश

करताच तेजसिंहाच्या सैनिकाने त्याला चहुबाजूनी घेरले. आता आपण चांगलेच अडकलो . या विचाराने ग्रस्त झालेला मंगलसिंग जंगलात चहुबाजूनी आपला घोडा पळवू लागला. पण त्याला वाट सापडेना. त्याला आपले मरण दिसू लागले . जिकडे वळवे तिकडे सैनिकच दिसू लागले.

इतक्यात दोन्ही हातात दोन तलवारी घेऊन तेजसिंह त्याच्यासमोर उभा ठाकला. चारही बाजूनी सैनिकांचा वेढा पडला. शरणागतीशिवाय दुसरा मार्गच नव्हता. तेवढ्यात शब्द आले -

" दस्युराज, शस्त्र खाली टाक आणि शरण ये."

मंगलसिंह घोड्यावरून खाली उतरला. त्याने शस्त्र खाली टाकले. तेजसिंहाने सैनिकांना शस्त्र उचलण्यासाठी इशारा केला. स्वतः घोड्यावरून पायउतार झाला. आपल्या तलवारीही त्याने सैनिकाजवळ दिल्या. मंगलसिंहाने तेजसिंहाच्या पायावर मस्तक ठेवले. तेजसिंहाने त्याला छातीशी धरले आणि म्हणाला - मंगलसिंह, मी तेजसिंह आहे. महाराजांच्या अंगरक्षकांचा मी प्रमुख आहे. तू जर अपहरण, दरोडे घालणे इ. वाईट कृत्यांचा त्याग करित असशील, तर मी तुला फाशीच्या शिक्षेपासून मुक्ती देवू शकतो. बोल ! तुझी काय इच्छा आहे?"

" आपली आज्ञा शिरोधार्य आहे, महाराज ! आपण म्हणाल तसे मी वागेन. आजपासून मी सर्व वाईट कृत्याचा त्याग करित आहे. " मंगलसिंह म्हणाला.

तेजसिंह मंगलडाकू आणि त्याच्या साथीदारानां घेऊन शहरात आला. मंगलसिंहाला पकडल्याची बातमी शहरभर पसरली होती.

"तेजसिंहाचा विजय असो. " अशा जयघोषातच तेजसिंह राजदरबारात प्रविष्ट झाला. त्याच्यामागे नागरीक जयघोष करित येत होते. महाराजांनी मोठ्या कौतुकाने आणि आनंदाने तेजसिंहाचे स्वागत केले. " तेजसिंह धन्य आहेस. शस्त्राचा उपयोग न करता तू या भयानक डाकूला पकडलेस. कमाल केलीस. मला अभिमान वाटतो तुझा ! आमच्या दरबारातील तू नररत्न आहेस. आजपासून तूच या राज्याचा सेनापती आहेस." महाराज म्हणाले ." सेनापती तेजसिंहाचा विजय असो ." लोकांनी जयजयकार केला ."

डाकू मंगलसिंहाने चोरलेली सर्व संपत्ती महाराजांच्या ताब्यात दिली. तेजसिंहाने मंगलसिंहाला त्याच्या शौर्याचे कौतुक करून आपल्या सैन्यात मानाचे स्थान दिले.

उदयपूरात महाराज शौर्यसेनाने राजसिंहाला युवराजपद दिले होते. पण राजसिंह फक्त बढाईखोर होता. त्याचे मित्रमंडळ वाईट होते. व्यसनी होते. ते नेहमी राजसिंहाला म्हणत - " अरे बाप म्हातारा झाला तरी तू युवराजच राहणार का ? राजा कधी होणार ? तु युवराज म्हणूनच मरणार बहुतेक !"

" अरे राजसिंहा ! तू मूर्ख आहेस. जी गोष्ट सुखासुखी मिळत नाही, ती हिसकावून घ्यावी लागते. महाराज गाढ झोपल्यावर घाल तलवारीचा घाव आणि कर दोन तुकडे ." मित्र सल्ला देत.

वरचेवर हाच सल्ला ऐकून राजसिंहाचे मन पित्याचा वध करण्यास तयार झाले. हळूहळू हा पापी विचार मनात दृढ होऊ लागला. राजा होण्यासाठी तो उतावीळ झाला. त्याने धाडस करण्याचे ठरविले. एके दिवशी हातात तीक्ष्ण शस्त्र घेऊन तो महाराज शौर्यसेनांच्या शयनगृहात शिरला. महाराज गाढ झोपेत होते. त्याने महाराजांच्या गळ्यावार वार केला. त्या आवाजाने जवळ झोपलेल्या महाराणी जाग्या झाल्या. त्यांनी आरडा - ओरडा करुन सैनिकांना बोलावले. रक्षक धावतच शयनगृहात आले.

" पकडा, या पितृघातक्याला." राणीसाहेबांनी आज्ञा दिली. सैनिकांनी राजसिंहाला पकडून अंधार कोठडीत टाकले. महाराजांची जखम खोल नव्हती. राजवैद्यांना बोलाविण्यात आले. त्यांनी जखम बांधली. महाराजांना एक चाटण देऊन शु ध्दीवर आणले . " मारेकरी कोण आहे ? ते नीट बघा. एकदम देहांत शिक्षा देऊ नका." महाराज म्हणाले.

" महाराज ! मारेकरी आपलाच लाडका पुत्र राजसिंह आहे." महाराणीने उत्तर दिले.

" सैनिकानों, त्याला दूर करा माझ्या नजरेसमोरुन. हृद्यपार करा त्याला." महाराजांनी आज्ञा दिली. सैनिकांनी राजसिंहाला बंदी बनवून राज्याच्या वेशीपलीकडे सोडून दिले.

राजाचे मन अतिशय उदास झाले. ज्याच्यावर आपण जीवापाड प्रेम केले, युवराज बनविले, तोच आपल्या जीवावर उठला. आपण आपलाच पूत्र असूनही तेजसिंहावर अन्याय केला. त्याला साधे सरदारपदही दिले नाही. का वागलो आपण असे ? राजसिंहाच्या हितासाठी ? का पक्षपातीपणाने वागलो आपण ? बिचारा तेजसिंह चकार शब्दही न बोलता निघून गेला. जाताना

निरोपही घेतला नाही. किती दुःख झाले असेल त्याला ? तेजसिंहाची त्यांना सारखी आठवण येऊ लागली.

एके दिवशी मंत्रिमंडळाची बैठक बालावून राजाने त्यांना सांगितले " माझ्या जीवनाचा आता भरोसा नाही. तेजसिंहाचा शोध घ्या. नाही तर हे राज्य बेवारस होईल. त्यालाच राज्याभिषेक करू."

मंत्रिमंडळाने चहूकडे जासूद पाठविले. रत्नपूरात तेजसिंह आहे असे समजले, तेव्हा समक्ष जाऊन त्याला राजसिंहाचे दुर्धन सांगितले. तेजसिंह भावाचा दुष्टपणा, स्वार्थीपणा जाणत होता, पण तो या अतिरेकाला पोहोचेल असे वाटले नव्हते. तेजसिंह रत्नपुराच्या राजाला जाऊन भेटला. उदयपूरात झालेली घटना सांगून तो म्हणाला -

" महाराज ! मला निरोप द्या. माझ्या पित्याची प्रकृती खराब आहे. त्यांच्या आयुष्याचा शेवट जवळ आलेला आहे. मला उदयपूरला गेलेच पाहिजे,"

महाराज सद्गदित होऊन म्हणाले, " बेटा अवश्य जा. यावेळी तुला अडविणे म्हणजे तुझ्या पित्यावर अन्याय होईल. ते चुकलेत म्हणून तू आपल्या कर्तव्याला चुकू नकोस. तू या राज्याची सेवा अतिशय प्रामाणिकपणे आणि कर्तव्यनिष्ठेने केली आहेस. एका चांगल्या सेनापतीला मी मुकणार आहे. पण तुझ्या कर्तव्याच्या आड मी येणार नाही."

महाराजांनी त्याला एक रत्नजडित तलवार दिली. प्रेमाने आलिंगन देऊन निरोप दिला. राजपुत्र तेजसिंह मंत्रिमंडळाबरोबर उदयपूरला आला आणि तडक आजारी पित्याला भेटायला गेला. पित्याच्या चरणांना घट्ट मिटी मारून तो रडू लागला.

" पिताजी ! काय अवस्था झाली तुमची ! "

" बाळा, तू आलास, माझे मन शंत झाले. तुला राज्याभिषेक करून मी सुखाने प्राण सोडीन. मोहामुळे मी आंधळ झालो होतो. तुझे गुण माझ्या ध्यानात नाही आले. फार मोठा अन्याय केला मी तुझ्यावर. अमात्य ! आजच्या आज राज्याभिषेकाची तयारी करा. माझा भरोसा नाही."

त्याच दिवशी राजाने मोठ्या उत्साहाने तेजसिंहाला राज्याभिषेक केला आणि समाधानाने प्राण सोडले.

३ सत्यनिष्ठा

राजगृही नगरीचा राजा अनूपचंद्र हा होता. तो मोठा प्रजावत्सल आणि धर्मपरायण होता. त्याने आपल्या राज्यात हिसेला बंदी घातली होती. कोणी कोणाची हत्या करित नव्हते. सर्व प्रजा प्रेमाने एक दुस-याच्या बंधुत्वाच्या - मित्रत्वाच्या नात्याने वागत होती. राजाने अनेक ठिकाणी जिनमंदिरे बांधली होती. साधूंच्या आहारासाठी मंदिरांना जमिनी दान दिल्या होत्या. सर्वज सुरक्षित आणि समृद्ध वातावरण होते. महाराज अनूपचंद्राच्या पूर्वजानी रत्नशृंग पर्वतावर भगवान आदिनाथाचे एक भव्य आणि सुंदर मंदिर बांधले होते. दरवर्षी तेथे यात्रा भरे. लाखो लोक या यात्रेत सामील होत. सुंदर प्रभावशाली अशी रथयात्रा निघे. महाराज स्वतःत्या यात्रेत सहभागी होत त्यामुळे यात्रेला अधिक महत्त्व येई. दरवर्षीप्रमाणे यावर्षीही चैत्र महिन्यात तो आपल्या निवडक सैनिकांसह यात्रेला निघाला.

महाराजांचे मन अतिशय प्रसन्न होते. भगवान आदिनाथांच्या मनोज्ञ मूर्तीच आपणास लवकरच दर्शन घडणार या कल्पनेने सर्वच जण आपल्या घोड्यांना पळवीत होते. अर्धा रस्ता जेमतेम पार केला असेल, तेवढ्यात एक घोडेस्वार जोरात घोडा दौडवीत त्यांच्याजवळ येऊन पोहोचला. भरधाव पळल्यामुळे घोड्याची छाती भात्याप्रमाणे वरखाली होत होती, तर स्वाराच्या तोंडून शब्दही फुटत नव्हता. त्याने आल्या - आल्या महाराजांना नमस्कार केला.

" अरे , एवढा घाबरलेला का दिसतोस ? किती वेगात आलास तू ? अशी काय घटना घडली ?" महाराजांनी विचारले.

" अनर्थ झाला महाराज ! आपण राज्याबाहेर गेला असे पाहून आपला शस्त्रु मदनसिंह याने राज्यावर आक्रमण केले. ज्या सैनिकांनी प्रतिकार केला , त्यांन मृत्युमुखी पाठवले. लोक भयाने सैरावैरा पळू लागले. त्याने सिंहासन आणि खजिना आपल्या ताब्यात घेतला. स्वतःचे

सैनिक सुरक्षिततेसाठी नेमलेत लोकांना अभय देऊन आनंदात राहायला सांगितले व आपण स्वतः राजा झाल्याची दवंडीही दिली.

" अमात्य सुमंत हे एका वाड्यात लपून राहिले म्हणून जीवंत राहिले. त्यांनीच मला आपल्याकडे पाठविले. आपण योग्य ते कराल असे सांगितले. "

ही बातमी ऐकून सर्व सैनिकांचे रक्त खवळले. ते रागा - रागात म्हणू लागले - " महाराज, आपण परत जाऊन त्या नराधमाला चांगला धडा शिकवू. आमचे महाराज राजधानीत नाहीत हे पाहून त्या भिन्नटाने कपटाने आमच्यावर हल्ला केला. त्याचा बदला आम्ही घेतल्याशिवाय राहणार नाही .

सैनिकांचे हे जळजळीत भाषण ऐकून महाराज अनूपचंद शांतच राहिले. त्यांच्या मुखमंडलावर क्रोधाची निशाणी नव्हती आणि काळजीचे चिन्हही नव्हते. ते शांतपणे म्हणाले - " सैनिकहो, संकटे येतात आणि जातात. त्यासाठी एवढे व्याकुळ होण्याची गरज नाही. पूर्वजन्मीच्या पापाची फळे आपणाला भोगावी लागणारच. मग जिनेद्रं भंगवताच्या यात्रेला उपस्थित राहण्याचे पवित्र कार्य सोडून परत कशाला जायचे ? मला तर ते योग्य वाटत नाही. यात्रा पूर्ण केल्याशिवाय मी परत जाणार नाही. हे पुण्यकार्य पूर्ण करूनच मी परत जाणार !"

" महाराज, आमच्या बायकामुलांचे काय होणार ? त्यांना अशा अधांतरी अवस्थेत टाकून आमचे मन यात्रेत लागणार नाही. आम्ही परत जातो." सैनिक म्हणाले.

" ठीक आहे. तुम्ही परत जा. मी एकटाच यात्रा पूर्ण करीन." राजाच्या आज्ञेने एक सैनिक सोडून सर्व राजगृहाकडे परतले. महाराज मात्र त्या सैनिकाच्या सोबतीने तसेच पुढे निघाले. त्यांना आपल्या परिवाराची, राज्याची कशाचीही चिंता नव्हती. भगवंतावर त्यांची असीम श्रद्धा होती. जंगलातून जाताना त्यांचा मार्ग चुकला. भलत्याच वाटेने ते गेले. तेव्हा महाराजांच्या मनात विचार आला की, आपली ही मौल्यवान वस्त्रे आणि अलंकार पाहून चोर, दरोडेखोर मला लुटायचा प्रयत्न करतील. म्हणून आपल्या सेवकाची शाल त्यांनी पांघरली आणि दोघेही वाट सापडते का पाहू लागले. इतक्यात एक घाबरलेले हरीण लांब लांब टांगा टाकीत आले आणि दुस-या बाजूने जंगलात शिरून नाहीसे झाले. ते पाहून महाराज आणि सेवक स्तब्ध उभे राहिले. दोघेही सतत चालून थकले होते. त्यांचे घोडेही थकले होते.

हरिण पळत गेल्यावर हातात तरीकमठा घेऊन एक शिकारी आला. त्याने चारी बाजूला नजर टाकली. हरिण दिसले नाही. त्याच्या पावलाच्या खुणाही दिसल्या नाहीत. तेव्हा घोड्यावर बसलेल्या राजाला त्याने विचारले -

" या बाजूने एखादे हरिण पळत गेले का ? कोणत्या दिशेने ते गेले ? ते माझी शिकार होते. " महाराजापुढे प्रश्न पडला. खरे बोलावे तर हरिणची हिंसा होते., खोटे बोलावे तर व्रतभंग होतो. त्याने बहिरा असल्याचे सोंग करून म्हटले -

" आमची हालचाल विचारतोस ? आम्ही रस्ता चुकलो आहोत आणि वाट शोधत इथे आलोत. " शिका-याला राग आला , तो चिडून म्हणाला -

" अरे मूर्खा, मी तुला हरिणसंबंधी विचारतो आहे. कोठे गेले ते ? कोणत्या दिशेने गेले ?

" माझे नांव अनूपचंद आहे." महाराज म्हणाले. शिका-याच्या तळपायाची आग मस्तकाला पोचली. तो मोठयाने ओरडून म्हणाला, " कोठे गेले ते हरिण ?

" मित्रा, आम्ही राजगृहीला असतो. महाराजांनी उत्तर दिले.

शिकारी पुन्हा चिडून म्हणाला , " अरे मूर्खा , मी एक विचारतो , तू दुसरेच उत्तर देतोस . बहिरा - बहिरा आहेस कां ?

" मी क्षत्रियवंशी आहे." महाराज म्हणाले.

" अरेरे ! हा तर खरा बहिरा दिसतो ." शिका-याचा राग अनावर झाला जोरजोराने पाय आपटत तो निघून गेला. जाता जाता म्हणाला, " तू असाच बहिरा राहा जन्मभर . "

महाराज तसेच वाट शोधत पुढे निघाले. तेवढ्यात एक निर्ग्रथ मुनी त्यांच्यासमोरून गेले . महाराजांनी त्यांना दुरुनच प्रणाम केला आणि ते बाजूला सरकले, कारण मुनिराज पायी चालत होते, आणि महाराज घोड्यावर स्वार होते. थोडे पुढे गेल्यावर काळेकुट्ट, पहाडासारखे धिप्पाड असे दोन दरोडेखोर राजासमोर आले आणि विचारू लागले - " अरे , तू एका मुंडन केलेल्या नागड्या माणसाला पाहिलेस का ? आमच्या सरदाराला त्याने अपशकून केला. ब-याच दिवसांच्या विश्रांतीनंतर आमचें सरदार आपल्या धंदयासाठी निघाले आणि त्या नागड्याने अपशकून केला. आमच्या सरदारांनी त्याला यमदसनाला पाठविण्याची आज्ञा दिली आहे. सांग बघू तो कोणत्या रस्त्याने गेला. खांडोळी खांडोळी करतो त्याची."

पुनः महाराजासमोर पक्षप्रश्न उभा राहिला. साधुला वाचवायचे तर खोटे बोलण्याशिवाय गत्यंतर नाही . जरासे खोटया बोलण्याने जर एका पवित्र - पुण्यवान आत्म्याचा जीव वाचणार असेल तर खोटे बोलण्याचे पाप लागले तरी चालेल. असा विचार करुन महाराजांनी त्यांना मुनीराज गेले त्याच्या विरुद्ध दिशेकडे निर्देश करुन सांगितले - " ते बघा, त्या दिशेने गेला तो साधू . " हे ऐकताच ते दोघे लुटारु त्या दिशेने निघून गेले. राजाही आपल्या मार्गाने पुढे निघाला.जाता - जाता राज झाली. तेव्हा एका झाडाखाली विश्रांती घेण्याचे त्यांनी ठरविले. घोडयाला झाडाशी बांधले. थोडीशी जमीन स्वच्छ करुन त्यावर कापड अंथरुन महाराज विश्रांतीसाठी पडले. एवढयात त्यांना काही कुजबूज ऐकू आली . महाराज लक्षपूर्वक ऐकू लागले त्यांच्या ध्यानात आले की चोरांची टोळी पलीकडच्या बाजूने आपसात गूप्त बातचीत करीत आहे.

" परवाच्या दिवशी तो यात्रेकरुंचा संघ येथुन जाईल. संघात जवळ - जवळ हजार स्त्री - पुरुष आहेत. चांगले श्रीमंत लोक आहेत, त्या संघात . चांगला माल मिळेल . आपलं दारिद्रय नाहीसे होईल . त्यानंतर हा चोरीचा धंदा आपण सोडून देऊ . एकजण म्हणत होता.

" आधी त्या रक्षकांना खतम करावं लागेल. त्यांच्याबरोबर सशस्त्र रक्षक आहेत. " दुसरा म्हणाला.

" मग सर्व संपत्ती आपसात वाटून घेऊ " तिसरा आवाज आला.

राजा विचार करु लागला, हे दरोडेखोर दिसतात. कोणत्यातरी यात्रेकरुंच्या संघाला लुटण्याची यांची योजना दिसते. त्या संघाला वाचवले पाहिजे . पण मी एकटा काय करु शकणार ? आणि तो संघ कोणत्या दिशेने येत आहे, हेही माहीत नाही. नाही तर मी स्वतः तिकडे जाऊन त्यांना सावध केले असते. राजाची झोप उडाली . तो विचारात मग्न झाला. काय करावे त्याला सुचेना. इतक्यात पुनः घोडयाच्या टापा ऐकू आल्या. त्याने त्या दिशेने पाहिले. मशालीच्या प्रकाशात काही सशस्त्र सैनिक येत होते. महाराजांनी शालीने आपला चेहरा झाकून घेतल्यामुळे सैनिकांनी त्यांनाच दरोडेखोर समजून त्यांना घेराव घातला. त्याला बंदूकीने ढोसत ते म्हणाले -

" उठ रे. कोण आहेस तू ? येथे काय करतोस ?

राजा उठून उभा राहिला. त्याने आपल्या चेहऱ्यावरील शाल बाजूला केली. महाराजांचा सुंदर,तेजस्वी, राजसी मुद्रा पाहून आपली चूक त्यांच्या ध्यानात आली. त्याच्या स्वरसात मार्दव

आले. ते म्हणाले - " तुम्ही काही चोरांना इकडून जाताना पाहिले का ? त्यांना बोलतांना एकले का ? कारण डाकूंची एक टोळी , यात्रेकरुंच्या संघ

पाला लुटण्यासाठी याच बाजूने निघाली आहे असे समजले. म्हणून आम्ही आलो आहोत.

" पण तुम्ही कोण आहात ? " महाराजांनी विचारले .

" येथून दहा कोसावर श्रीपूर नावाचे एक राज्य आहे. तेथे प्रतापसिंह राजाचे राज्य आहे. आमचे महाराज जैनधर्मी आहेत. त्यांनी त्या जैन यात्रेकरुंच्या रक्षणासाठी आम्हाला पाटविले आहे. ते लुटारु याच जंगलात आहेत अशी कुणकुण लागल्यामुळे आम्ही इकडे आलो . तुम्हाला माहिती असेल तर सांगा. म्हणजे आम्ही डाकूंना पकडू शकू. " सैनिक म्हणाले.

महाराज अनूपचंद गहन विचारात पडले. त्यांच्यापुढे यक्षप्रश्न उभा राहिला, की मी जर खरी सांगितले तर लुटारु यात्रेकरुंना लूटतील . काय करावे, याचा निर्णय होईना . पुनः काही विचार करुन महाराज म्हणाले - " सैनिकांनो, मी कोणत्याही लुटारुंना पाहिले नाही पण तुम्ही असे का करीत नाही . चोरांना पकडण्यासाठी इथे थांबण्यात वेळ घालवण्यापेक्षा संघाचा मुक्काम जेथे असेल तेथे जा. संघासोबत राहिलात तर तुम्हाला संघाचे रक्षण चांगल्या रीतीने करता येईल . तुम्ही विजयी व्हाल आणि संघरक्षणाचे पुण्यही मिळेल."

" आपले म्हणणे योग्य आहे . आम्हाला संघाच्या दिशेनेच जायला पाहिजे. " असे म्हणून ते सैनिक निघून गेले. सैनिक जाताच लुटारु बाहेर येऊन महाराजांना म्हणाले - " अरे प्रवाशा ! तूला तर माहित होते की आम्ही येथेच लपलो आहोत. आमचे संभाषनही तू ऐकलेच असशील . मग तू सैनिकांपासून ही गोष्ट का लपविलीस ? " तू आज आमचेही प्राण वाचविले. धन्य आहेस तू . आम्ही तूझ्यासमोर प्रतिज्ञा करतो की , आम्ही आजपासून कोणालाही लुटणार नाही. येतो आम्ही. असे म्हणून लूटारुंची टोळी निघून गेली.

त्याने निवांतपणे त्या झाडाखाली विश्रांती घेतली. सकाळी सेवकाच्या मदतीने तो घोड्यावर स्वार होऊन पुढे कूच करणार तोच घोडेस्वाराची तुकडी तेथे आली. राजाने आपला घोडा थांबविला. त्या सैनिकांच्या म्होरक्याने महाराजांना विचारले - " अरे मुशाफिरा, तू राजा हंसाला येथून जाताना पाहिले का ? "

" का रे बाबा ! हंस राजाशी काय काम आहे तुमचे ? " महाराज म्हणाले.

" तो आमच्या राजाचा शस्त्रू आहे. आम्ही त्याला शोधत आहोत. त्याला पकडून आणण्याची आम्हाला आज्ञा आहे. जीवंत किंवा मृत त्याला पकडून न्यायलाच पाहिजे. " महाराज अनूपचंद विचार करू लागले - आज ना उदया आपल्याला मरण येणारच आहे . त्याचा मोह कशाला ? वाचविण्यासाठी खोटे कशाला बोलायचे ? महाराज म्हणाले -

" सैनिकहो ! मीच राजा अनूप आहे. तो अंगरख्यात लपविलेला खंजीर काढून णमोकार मंत्राचा जप करू लागला. सैनिक राजाला पकडायला पुढे झाले, तोच आकाशातून पुष्पवर्षाव होऊ लागला. आकाशवाणी झाली .

" सत्यशील , पुण्यावान राजा ! धन्य आहे तुझी ! मी या जंगलाची देवता आहे . तुझ्यावर मी प्रसन्न झाले आहे. मी या सैनिकांना बांधून ठेवते . तू या विमानात बसून रत्नशृंग पर्वतावर जाऊन भगवान आदिनाथांच दर्शन घेऊन ये . निर्विकल्प मनाने यात्रेत सहभागी हो."

महाराजांनी सेवकाला घोडयावर बसवून राजधानीत पाठविले आणि तो स्वतः विमानात बसला. वनदेवताही त्याच्या शेजारी बसली. ते दोघे रत्नशृंग पर्वतावर पोहोचले. यक्षांनी भगवान आदिनाथासमोर मनोरम नृत्य केले. सुंदर नाटिकेचा प्रयोग केला. राजाने मोठया आनंदाने व उत्साहाने उत्सवात भाग घेतला. यात्रा पूर्ण करून महाराज वनदेवतेबरोबर त्या मार्गाने परत आले . सैनिक बध्दावस्थेत जसे होते तसेच होते. महाराजांनी त्यांना बंधनमुक्त केले. वनदेवतेने आपल्या चार यक्षांना महाराजांच्या सेवेसाठी नेमले आणि सांगितले -

" आजपासून तूम्ही महाराज अनूपचंदाचे सेवक आहात. त्यांची मनापासून सेवा करा आणि पुनः त्यांना राजसिंहासनावर बसवा. " असे सांगून ती निघून गेली .

यक्षसेवकांनी त्यांना विमानात बसवून त्यांच्या राजगृही नगरीत आणून सोडले. वनदेवतेच्या प्रभावाने मदनसिंहाचा आधीच पाडाव झाला होता. पराजीत होऊन तो आपल्या राज्यात पळून गेला होता . आपल्या महाराजांना सुखरूप पाहून प्रजाजन आनंदित झाले . मोठया थाटामाटात महाराज सिंहासनाधिष्ठित झाले. सर्वत्र आनंदी आनंद वातावरण झाले.

(वासूपूज्य चरित्र व्रतकथा)

४ निःस्पृहतेचे फळ

हस्तिनापूर नावाचे सुंदर शहर होते. अनेक राज्यांच्या काळात राजधानी असलेले ते शहर कला-कौशल्याने नटलेले होते. त्याच्या सौंदर्याची आणि समृद्धीची चर्चा सर्वत्र होत होती. एकदा तरी हस्तिनापुरास भेट द्यावी असे सर्वांना वाटत होते.

त्या शहरात राहणारे सुंधर्म सेठजी आणि त्यांची पत्नी कनकश्री यांचेही नाव शहरातल्या प्रत्येकाच्या तोंडी होते. दोघेही सुंदर, सुस्वभावी आणि धार्मिक होते. ऐश्वर्य आणि लावण्य असूनही दोघेही निगर्वी होते. यथाशक्ती दान करण्यात ते कधीच मागेपुढे पहात नसत. त्यांच्या घरात कशाचीही उणीव नव्हती. सुख-समृद्धी भरपूर होती. वाण होती ती एका पुजाची.

एंदिवशी त्रिश्रीला पहाटेच्या स्वप्नात एंसुंदर सरोवर दिसले. स्वच्छ, त्रितळ पारिर्तित मिळे फुललेली होती. जागीं झाल्यावर त्रिश्रीचे मन्न प्रसन्न झाले. तिने सळिची त्रित्ये घाईघाईने उरूने आपले स्वप्न सेठजीना सांगितले. तेही त्रिशें झाले.

" प्रिये, तू भाग्यवान आहेस. तुझ्या पोटी एक गुणी पूज जन्म घेणार आहे, असा हया शुभ स्वप्नाचा अर्थ आहे. तुझा लाडका पुज जिनेंद्र भगवंताचा भक्त असेल."

तुमच्या तोंडात साखर पडो. आजवर हे घर सुने - सुने वाटत होते. आता बाळाच्या घुंगुरवाळ्याने, हसण्या, खेळण्याने हे घर जीवंत वाटेल. आपले घर आनंदाने भरून जाईल."

सेठजी सर्व काम आटपून दुकानात गेले. आज दिवसभरात विक्रीने उच्चांक गाठला होता. सेठजीना वाटले, येणाऱ्या पुजाचाच हा पायगूण. हा आपल्या घरात भरभराट घेऊन येणार. त्यानंतर तर रोजचि सेठजीची प्राप्ती वाढू लागली. धनाचा संचयही वाढू लागला इकडे गर्भभाराने कनकश्रीचे मुख सुवर्णासारखे चमकू लागले. गर्भाची कांती तिच्या अंगोअंगी पसरली. विकसित कमळाप्रमाणे मुख प्रसन्न झाले. दिवसेंदिवस तिचे सौंदर्य खुलू लागले. अशा प्रकारे चार - पाच महिने गेले. एके दिवशी सुधर्मसेठजी झोपाळ्यावर बसून एका पायाने झोका घेत होते. त्यांच्या पायाच्या नखाने थोडी-थोडी जमीन उकरली जात होती. माती बाजूला सरकत होती. एकाएकी जमिनीचा मोठा पोपडा निघाला आणि एक फट दिसू लागली. तिकडे सेठजीचे लक्ष गेले. ते इ

पोपाळ्यावरून खाली उतरले. फटीत डोकावून पाहिले. त्यांनी दार बंद केले. पत्नीला हाक मारली आणि म्हणाले -

" येथे तळघर असावे बहुतेक. तेथे धन सापडण्याची मला खात्री वाटते. तू दाराकडे लक्ष ठेव. मी जरा खणून पाहतो. "

" ठीक आहे ." कनकश्री उत्तरली आणि दारावर नजर ठेवून तेथेच बसली. सेठजीनी पहारीने फट थोडी मोटी केली. त्यांना एका घागरीचे तोंड दिसले. त्यांनी आणखी थोडे खणून घागर बाहेर काढली. त्यात हिरे , मोती, सोने यांचे अलंकार भरलेले होते. आणखी थोडे खणल्यावर दुसरी घागर सापडली . ती सुवर्णमोहरांनी काढोकाढ भरली होती.

" कनकश्री, खरोखर तुझ्या पोटी मोटा पुण्यावान जीव आला आहे. त्याच्या पायगुणानेच हा खजिना सापडला. इतके दिवस याच घरात आपण रहात आहोत. पण अशी घटना कधीच घडली नाही.आपण भाग्यवान आहोत. तुझी कूस आज धन्य झाली. " सेठजी म्हणाले .

दोघांनी प्रसन्न मनाने दोन्ही घागरी आत नेऊन ठेवल्या. फट बूजवून टाकली आणि बोलत बसले. सूर्धर्मसेठ म्हणाले -

" कनकश्री आपल्या बाळाचा जन्म चांगल्या आलिशान महालात व्हावा असे मला वाटते. तुझे काय मत आहे ? "

" मलाही तसेच वाटते. त्याच्या भाग्याने ही संपत्ती आपल्याला मिळाली. त्याचा उपयोग करून आपण चांगला विशाल महाल बांधू या. " कनकश्री म्हणाली.

सेठजीनी गावाबाहेर मोठी जमीन खरेदी केली. कारागीर बोलावून बांधकाम सुरु केले. तीन महिन्यात महाल तयार झाला तर भरपूर मजूरी देण्याचे त्यांनी आश्वासन दिले. महालाचे काम सुरु झाले. तीन महिन्यात महाल पूर्ण झाला. रंगरंगोटी झाली. फर्निचर आले. दासदासी आल्या. सेठजी राजाप्रमाणे ऐश्वर्यात राहू लागले. दिवस पूर्ण होताच कनकश्रीने एका सुंदर , गुटगुटीत बालकाला जन्म दिला. हजारो दीपकांनी घर झगमगू लागले. नाच- गाणी, लोकांचे येणे- जाणे यांनी महाल गजबजून गेले. आनंदाने सेठजीने मंदिराला दान दिले. सुवासिनीना सौभाग्य दिले.

बारादिवसानंतर बाळाचे नामकरण केले. पुण्यवान बालकांचे नामकरण ते त्याचा उत्साह काय वर्णावा ! शेकडो स्त्रिया बालकाला औक्षण करून आहेर देत होत्या. माता कनकश्रीची

शोभा तर अवर्णनीय होती. हिऱ्या -मोत्याच्या दागिन्यांनी तिच्या चेहऱ्याचे तेज अधिकच उजळून निघाले होते. हिरवाकंठ भारी शालू, त्याला शोभेशी कंठुकी, दागिन्यांनी नखशिखांत नटलेल्या कनकश्रीच्या मुखावरून नजर काढावीशी वाटत नव्हती. वाद्यांचा जल्लोष चालला होता.हजारो लोकांच्या भोजनाच्या पंक्ती उठत होत्या. धावपळ, गडबड, गोंधळ यामुळे महाल गजबजून गेला होता. सुधर्मसेठजींना आज उसंत नव्हती. त्यांना सर्वत्र लक्ष ठेवावे लागत होते. तेवढ्यातही एखादा प्रेममय कटाक्ष ते पत्नीकडे आणि बाळाकडे टाकत होते. औक्षण संपले. फुलांनी सजविलेल्या पाळण्यात घालून बाळाचे नांव संतोषकुमाराचे नामकरण झाले. किती आहेर आला व किती परत केला, याची मोजदादच नव्हती.

संतोष मोठा झाला. त्याच्या बाललीलांनी घर भरून गेले. रडणे तर त्याला माहीतच नव्हते. त्याच्या खिदळण्याने महाल दुमदुमून गेला. नोकरा- चाकरांचा तो आवडता झाला. याच्या कडेवरून त्याच्या कडेवर फिरण्यात माता -पित्याच्या वाटेला तो फारच कमी येई . पण त्यातही आनंद होता. चंद्रकलेप्रमाणे संतोष दिवसेदिवस वाढत होता. वाढत्या वयाबरोबर त्याचे सौंदर्य आणि सद्गुणही उठून येत होते. त्याने तारुण्यात प्रवेश केला . सुधर्मशेठजींनी वेगवेगळ्या विषयाचे शिक्षक नेमून त्याला सर्व विषयांत पारंगत केले. सुंदर, सुशील मुलीचे आई - वडील आपल्या मुलीसांठी येरझारा घालू लागले. सुधर्मशेठजींनी सुशील, लावण्यमयी आठ कन्यांबरोबर त्याचा विवाह लावून दिला. स्वर्गीसुखांचा तो उपभोग घेऊ लागला .

पण राहून राहून एक विचार त्याच्या मनात येत होता. एवढी सर्व सुखे माझ्यासमोर हात जोडून कशी उभी आहेत मी इच्छा व्यक्त करण्यापूर्वीच सुखाची साधने माझ्यासमोर उभी राहतात, या भाग्याचे करण काय असावे बरं !

एके दिवशी तो आपल्या आठही पत्नींसह वनविहाराला गावाबाहेरच्या नगरोद्यानात गेला. फिरता - फिरता एका विशाल वृक्षाखाली सुधर्मसागर मुनींचे प्रवचन चालू होते. लोक तल्लीन होऊन ऐकत होते. संतोषकुमार आपल्या परिवारासहं मुनिराजांना वंदन करून तेथेच बसला. प्रवचन सुरु झाल्यावर नमस्कार करून ते निघून गेले . तेव्हा आपल्या मनातील शंका त्याने मुनिराजांना विचारली . तेव्हा त्यांनी सांगितले , " तुझा जीन पूर्वभागात अतिशय सद्गुणी धर्मप्रीय अशा गुणधारांचा आहे. तो अतिशय पुण्यशील असल्यामुळे त्या जन्मीच्या पुण्याचे फळ तू आता भोगत आहेस. त्यामुळेच ही स्वर्गसुखे तुला प्राप्त झाली आहेत.

मणिपुर नावाच्या नगरात गुणधरश्रेष्ठी राहात होता. गाव धर्मप्रेमी होते. प्रजा सर्व सुखी आणि आनंदी होती. गरीब श्रीमत, उच्च - निच हा भेद तेथे नव्हता. गुणधर हा उत्तम व्यापारी होता. व्यापारासाठी वरचेवर तो बाहेरगावी जाई . एके दिवशी गुणधर व्यापारासाठी चालला असताना तेथे ध्यानस्थ बसलेले एक मूनी त्याला दिसले . त्यांना नमस्कार करून तो त्यांच्याजवळ बसला.

" महाराज, मनःशांतीसाठी मला काही मार्ग दाखवा. " गुणधर म्हणाला .

"तू पंचाणुव्रते धारण कर. बळजबरीने कोणाची संपत्ती, वस्तू हिसकावून घेऊ नकोस. णमोकाराचा सतत जप कर. तूला निश्चित मनःशांती मिळेल ." मूनिवर्य म्हणाले. त्यावेळी तेथे अनेक विद्याधरही उपस्थित होते.

मुनीचा आशीर्वाद घेऊन गुणधर आपल्या घरच्या मार्गाला लागला एकदा त्याने बैलगाडीत बराच माल भरला आणि स्वतः सशस्त्र होऊन घोड्यावर स्वार होऊन निघाला. मुनी भेटले त्याच जंगलातून ही वाट जात होती . मुनी बसले होते, त्या दिशेने आपोआपच त्याची नजर वळली. पण यावेळी तेथे कोणीच नव्हते. तो पुढील मार्गाला लागला. जरा पुढे जाताच एक अमूल्य मौलिकमाला वाटेत पडलेली त्याला दिसली. त्याने ती माला पाहिली पण उचलली नाही. तसाच पुढे निघून गेला. थोडे पुढे जाताच त्याच्या घोड्याला ठेच लागली. तेथील जमिनीवरील दगड बाजूला सरकला आणि एक तांब्याची कळशी त्याला दिसली. त्याने पाहिले तर त्यात सुवर्णाच्या मोहरा खच्चून भरल्या होत्या. आपल्या कामाची ही गोष्ट नाही असे म्हणून तो तसाच पुढे जाऊ लागला. घोड्याला टाच मारून त्याने जोरात पळविले. पण थोडे पुढे जाताच घोडा अडखळून खाली पडला. त्याच्या तोंडातून फेस येऊ लागला. गुणधरही घोड्यावरून आपटून खाली पडला . त्याला मूका मार लागला. त्याने घोड्याकडे नजर टाकली तर तो गतप्राण झाला होता. गुणधराला वाईट वाटले. आपण घोड्याला जीवापेक्षा जास्त पळवलं म्हणून तो मेला. आपलं चुकलंच . असं त्याला वाटू लागलं .

" जो माझ्या घोड्याला जीवंत करील, त्याला मी माझी सर्व संपत्ती देईन . "

गुणधर असा विचार करीतच पायी पुढे निघाला . त्याचे पाय दुखत होते .तहान लागली होती . एखाद तळ किंवा सरोवर असेल तर तहान तरी भागवू या असे म्हणून तो चालत राहिला.

इतक्यात एका झाडावर टांगलेली पाण्याची पिशवी त्याला दिसली. त्यातील पाणी प्यावे असे त्याला वाटले. इतक्यात तेथेच बसलेला पोपट त्याला म्हणाला -

" औषधे शोधायला आलेल्या माधवदास वैद्याची ही पाण्याची पिशवी आहे. तहानेने तू व्याकूळ झालेला दिसतोस. हे पाणी पिऊन टाक . मी माझ्या मालकाला सांगणार नाही ."

" माझे प्राण गेले तरी मी दुसऱ्याच्या वस्तूला हात लावणार नाही . दुसऱ्याची वस्तू न सांगता घेणे महापाप आहे. " गुणधर म्हणाला.

थकलेला, तहानेने व्याकूळ झालेला गुणधर तेथेच एका झाडाखाली बसला. इतक्यात झाडावरून नाहिसा होऊन एक दिव्य पुरुष गुणधरासमोर उभा राहिला. त्याचे स्वर्गीय सौंदर्य पाहून तो यक्ष किंवा विद्याधर असावा असे गुणधरला वाटले . तेवढ्यात तो गुणधराला उद्देशून म्हणाला .

" गुणधरश्रेष्ठी, मी विपुलाचलावर राहणारा दिवाकर नावाचा विद्याधर आहे . तुझी परीक्षा पाहण्यासाठी मीच ती मौक्तिकमाला आणि धनाची कळशी तेथे ठेवली होती. तुला एवढ्या मोठ्या धनाचा मोह पडेल असे वाटले होते . पण माझा भ्रम निरास झाला . तू अतिशय पुण्यवान आणि निःस्पृह व्यक्ती आहेस . धन्य आहेस तू. तुला पाहून मला अतिशय प्रसन्नता वाटली. इतर वस्तू तर जाऊच दे , पण तहानेने जीव जायची वेळ आली तरी तू दुसऱ्याचे पाणी देखील प्याला नाहीस. या यूगात असा मनुष्य मिळणे दुर्मिळ आहे . " असे म्हणून त्याने तीन टाळ्या वाजवल्या. त्याचे विद्याधरसेवक लगेच हजर झाले . त्यांना त्याने आज्ञा दिली -

" या श्रेष्ठीचा घोडा जीवंत करा आणि सर्व सामान - धनाचा हंडा,मौक्तिकमाला वगैरे त्यांच्या बैलगाडीत ठेवा . आजपासून या धनाचे तेच मालक आहेत. "

" नाही, दिवाकरा नाही. माझा घोडा जीवंत करणाऱ्याला मी सर्व धन देईन असे बोललो होतो . तू माझा घोडा जीवंत केल्यास . या धनावर आता तूझाच अधिकार आहे . " गुणधर म्हणाला .

" मला धनसंपत्तीची कमतरता नाही. मी हे धन घेऊन काय करु ? " दिवाकर म्हणाला

" मग हे धन धार्मिक कार्यासाठी वापर. त्याचा सदुपयोग होऊ दे . " गुणधराने सांगितले. आणि तो आपल्या गावाकडे निघाला . " संतोषकुमार , हा गुणधर म्हणजे तुझाच पूर्वीचा जन्म

आहे . गुणधराने मागच्या जन्मात संपत्तीचा, धनाचा मोह धरला नाही . त्याचे फळ म्हणून या जन्मात तुझ्यापूढे सर्व सुखे हात जोडून उभी आहेत, " असे म्हणून आचार्य सुधर्मसागरांनी आपले कथन थांबविले.

" तो दिवाकर विद्याधर कोणत्या रूपात जन्मला ? " संतोषकुमारने विचारले.

" हा तुझ्यासमोर बसलेला सुधर्मसागरच दिवाकराचा जीव आहे. तुझ्यावरील प्रेमामुळे मी सतत तुझ्या सुखासाठी धडपडतो आहे. "

हे सर्व ऐकून संतोषकुमाराला वैराग्य उत्पन्न झाले . त्याने आपले जीवन धर्मकार्यात घालवून समाधिमरण साधले

५ मैत्री

वसंतपुर नावाचे सुंदर शहर होते . तेथे विक्रम राजा राज्य करीत होता .अत्यंत पराक्रमी, धैर्यशाली आणि प्रजावत्सल अशा या राजाची त्याच शहरात राहणाऱ्या जिनदास नावाच्या जैन श्रेष्ठीशी अतिशय मैत्री होती. एक दिवस देखील भेट झाली नाही तर त्यांना चैन पडत नसे . जिनदासाजवळ अफाट संपत्ती होती . अमूल्य रत्न तर इतकी होती की त्याची गणतीच नाही. लोक त्याला कुबेराची उपमा देत. पण एवढा श्रीमंत असूनही त्याला ' ग ' ची बाधा झाली नव्हती . रत्नवती ही त्याची पत्नी . तीही त्याला शोभेशीच होती. दोघे पती - पत्नी मिळून दानधर्म करीत . अनेक धार्मिक कार्यात भाग घेत . लक्ष्मीधर नावाचा त्यांचा कौटुंबिक मित्र होता .

राजाचे जिनदास श्रेष्ठीवर असलेले प्रेम इतरांना पहावत नसे . त्यामुळे त्याला अकारण शस्त्रू फार होते . राजाचा महामंत्री सौमित तर जिनदास श्रेष्ठीवर अतिशय चिडत असे . जिनदासाच्या अंगच्या अलौकिक गुणामुळे तो आपले अमात्यपद हिसकावून घेईल अशी त्याला मनातून भीती वाटत असे . पण त्या दोघांची मैत्री अतूट होती .निर्मळ आणि निरपेक्ष होती . सौमित्राच्या मनात जिनदासासंबंधी असलेली दुष्टभावना इतक्या विकोपाला गेली होती की जिनदासाला जगातून नाहीसा करावा असे त्याला वाटू लागले होते . तो त्या दृष्टीने प्रयत्नशील होता .

जिनदासश्रेष्ठी दाखवत नसला तरी मनातून सौमिजाची दुष्टता जाणून होता . सौमिज केव्हाही आपला घात करील याची त्याला जाणीव होती . एके दिवशी तो आपला मिज लक्ष्मीधरला म्हणाला -

" मिजा , तूला सौमिजाचे लक्षण ठिक दिसत नाही. तो केव्हा माझ्या पाठीत सुरा खूपशी ल सांगता येत नाही . मी आता हे राज्य सोडून जाण्याचा विचार करित आहे .

" मिजा, तू म्हणतोस ते अगदी खरे आहे. सौमिज तूझ्या वाईटावर टपलेला आहे , हे आता सर्वाना माहित आहे . महाराजांच्या डोक्यात ही गोष्ट कशी शिरत नाही याचे आश्चर्य वाटते. " तू महाराजांच्या कानावर का घालत नाहीस ?

" महाराजाज सौमिजाचा बंदोबस्त करतील " लक्ष्मीधर म्हणाला .

" नको . मला कोणाविरुद्ध कागाळी करणे आवडत नाही. मी रत्नवतीला आणि मुलांना तिच्या माहेरी काशीला पाठवून देतो . त्यानंतर थोड्या दिवसात तू आणि मी वेषांतर करून गुप्तपणे राज्याबाहेर निघून जाऊ ." जिनदास म्हणाले .

"तू म्हणतोस ते ठीक आहे . तू भाभीजींना मुलासह काशीला पाठवून दे . लक्ष्मीधराने सहमती दिली .

थोड्याच दिवसांनी जिनदास श्रेष्ठीजींना पत्नीबरोबर बरेच धन देऊन रक्षकाबरोबर तिला माहेरी पाठवून दिले . त्यानंतर राज्यातील रागरंग पाहून त्यांनी आपली रत्ने एका कसात घालून तो कमरेला बांधला आणि लक्ष्मीधर व ते दोघेही वेशांतर करून राज्याबाहेर निघाले . वाट जंगलातील होती. चालता - चालता दोघेही थकून गेले . तहानेने व्याकूळ झाले . एका विहिरीजवळ येताच जिनदासाने आपल्याकमरेचा कसा लक्ष्मीधराला देऊन म्हटले -

" मित्रा , मी जरा पाणी पिऊन येतो . तोवर हा रत्नाचा कसा तूड्याजवळ राहू दे ." असे म्हणून तो विहिरीजवळ गेला व पाणी किती खोल आहे हे पाहण्यासाठी खाली वाकला . रत्नाचा कसा पाहून लक्ष्मीधरच्या मनात पाप आले .जिनदास मेला तर ही रत्ने आपलीच होतील. मग आपण सुखात राहू . या विचाराने तो विहिरीकडे निघाला व खाली वाकलेल्या जिनदासाला त्याने एक जोराचा धक्का दिला . त्याबरोबर जिनदास विहिरीत पडला . लक्ष्मीधर रत्ने घेऊन एकटाच पुढे निघून गेला .

जिनदास विहिरीत पडला तेव्हा त्याला एका स्त्रीचा आवाज आला . त्याने आवाज दिला -
" कोण आहे आत ? "

" मी रत्नवती आहे, स्वामिन् " जिनदासाचा आवाज ओळखून रत्नवती म्हणाली -

" अरे , तू कशी काय पडलीस या विहिरीत ? " जिनदासाने विचारले .

" स्वामिन् , आम्ही जंगलातून जात होतो, इतक्यात आमच्यावर डांकूनी हल्ला केला .रक्षक पळून गेले . डांकूची वासनायुक्त नजर पाहून अब्रू वाचवण्यासाठी मी या विहिरीत उडी घेतली . आपली येथेच गाठ पडेल याची मला स्वप्नात देखील कल्पना नव्हती. पण योगायोग कसा असतो पहा ना ! आपल्या भेटीसाठी जणू मी जीवंत राहिले . आपण कसे पडलात या विहिरीत ? "

" अमात्य सौमित्र माझ्या जीवावर उठला होता. हे तर तुला माहीतच आहे. तुम्हाला पुढे पाठवून मी आणि लक्ष्मीधर वेष बदलून गुपचूप नगराबाहेर पडलो . जात असताना तहान लागली म्हणून मी विहिरीवर आलो आणि पाय घसरून विहिरीत पडलो ." मित्राने आपला विश्र्वासघात केला ही गोष्ट जिनदासाने लपवून ठेवली .

दोघेही सुखदुःखाच्या गोष्टी करीत विहिरीत उभे होते . इतक्यात पाणी भरण्यासाठी कोणीतरी पोहरा आत टाकला . त्याबरोबर जिनदासासने दोरी पकडली आणि आवाज दिला . " वर कोण असेल त्याने आम्हाला बाहेर काढावे . आम्ही पती - पत्नी विहिरीत पडलो आहोत . " पाणी काढणा-याने आवाज देऊन लोकांना गोळा केला आणि त्या दोघांना बाहेर काढले . विहिरीपासून जवळच एका व्यापाऱ्याचा मुक्काम पडलेला होता . विहिरीजवळची गडबड ऐकून तो व्यापारी तेथे आला आणि रत्नवतीभावती लोकांनी कोंडाळे केले होते . पुढे सरकून त्याने पाहिले तर ती त्याचीच मुलगी दिसली .

" अरे, रत्नवती तू ! तुम्ही कसे काय विहिरीत पडलात ? मुली व जावयाला पाहून त्याचे डोळे आनंदाने भरून आले . जिनदासाने आणि रत्नवतीने आपली सर्व कहाणी त्या व्यापाऱ्याला सांगितली . त्यावेळीही जिनदासाने लक्ष्मीधराच्या विश्वासघाताची हकीकत लपवली . रत्नवतीचे पिता आपल्या सहकाऱ्यासह व्यापारासाठी प्रवासाला निघाले होते . त्यांच्या योगायोगाने मुक्काम त्याच जंगलात पडला आणि लेक - जावयाची गाठ पडली . सर्वांनी आनंदाने भोजन केले . राजी मुक्काम तेथेच होता . थोडे पाय मोकळे करावे म्हणून जिनदास फिरायला निघाला . थोडे पुढे गेल्यावर समोर एक मनुष्य पडलेला त्याला दिसला . कोण आहे पहाण्यासाठी जिनदास जवळ गेला . त्याचे तोंड आपल्याकडे वळविले तर तो लक्ष्मीधर होता . त्याला बहुतेक सर्पाने दंश केला असावा . त्याचा रत्नाचा कसा जवळच पडला होता. त्याने रत्नाचा कसा उचलून आपल्या कमरेला बांधला आणि पुनः तो लक्ष्मीधराकडे वळला . त्याच्याकडे बारकाईने पाहताच त्याला साप चावला असावा, असे त्याच्या लक्षात आले . त्याने आपल्या रत्नाच्या ढिगाऱ्यातून ' नागमणी ' काढला आणि आपल्याजवळच्या तांब्यातील पाण्यात टाकला . ते पाणी थोडे त्याच्या तोंडात टाकले आणि त्याच्या शरीरावर शिंपडले .त्यावेळी याने आपल्याला फसविले , आपली रत्ने पळविली , आपल्याला विहिरीत ढकलले वगैरे गोष्टींचा त्याला विसर पडला . रोग्याचा जीव वाचविणे हे आपलेकर्तव्य आहे , हीच भावना प्रामुख्याने जिनदासाच्या मनात होती .त्याच्या प्रयत्नाने लक्ष्मीधराने डोळे उघडले आणि जिनदासाला पाहून शरमेने त्याने मान खाली घातली . त्याने उठून जिनदासाचे पाय धरले आणि रडत रडत म्हणाला -

" मित्रा, मला क्षमा कर . रत्न पाहून माझा माझ्या मनावर ताबा राहिला नाही . तुझा मी अपराधी आहे."

" नाही मित्रा, माझा पाय घसरून मी विहिरीत पडलो . तुझा त्यात काय दोष ? " लक्ष्मीधराला जवळ घेऊन त्याच्या मस्तकावर हात फिरवीत जिनदास म्हणाला . " माझ्या सासऱ्यांची माझी भेट इथेच झाली . मी त्यांच्याबरोबर काशीला जातो . तू वसंतपूरला परत जा ."

लक्ष्मीधर वसंतपूरला परत गेला . जिनदास आणि रत्नवती काशीला गेले .

वसंतपुरला गेल्यावर लक्ष्मीधराने राजा विक्रमाची भेट घेतली . तेव्हा राजा म्हणाला .-

" लक्ष्मीधरा, जिनदास शेठजींची बऱ्याच दिवसात भेट झाली नाही . ते आजारी - बिजारी तर नाहीत ना ! का परगावी गेले आहेत ?"

" तसे काही नाही महाराज ! ते काशीला आपल्या श्वशुरगृही गेले आहेत . तिकडेच राहण्याचा त्यांचा विचार आहे . " लक्ष्मीधराने उत्तर दिले .

"गाव सोडून तिकडेच स्थायिक होण्याचा निर्णय त्यांनी एकाएकी का घेतला ? " महाराजांनी विचारले .

" महाराज आपले अमात्य सौमित्र त्यांच्या जीवावर उठले आहेत ." असे म्हणून लक्ष्मीधराने सौमित्राने वेळोवेळी जिनदासश्रेष्ठींना कसा त्रास दिला आणि त्याचा प्राण घेण्याचा कट कसा केला त्यासंबंधी सर्व माहिती दिली .

ती सर्व हकीकत ऐकून राजाच्या तळपायाची आग मस्तकाला गेली . त्याने ताबडतोब शिपायांना पाठवून सौमिजाला अंधार कोठडीत टाकले आणि जिनदासाच्या समोरच त्याला सुंळवर चढवीन अशी प्रतिज्ञा करून निवडक सैनिकासह तो काशीला रवाना झाला .

राजा आपल्या अंगरक्षकासह काशीला जिनदासाच्या सासऱ्याच्या दारासमोर उभा राहिला . जिनदासाने राजाला पाहिले . आनंदाने त्याचा कंठ दाटून आला . दोघांनी एकमेकांना आलिंगन दिले . तेवढ्यात रत्नवती बाहेर आली . तिने पंचारती घेऊन त्यांना ओवाळले . पाय धुवून त्यांना घरात नेऊन उच्चासनावर बसविले . तिच्या वडिलांनीही राजाचे मोठ्या उत्साहाने आणि आनंदाने स्वागत केले . राजा जिनदासाला म्हणाला .

" मित्रा, सौमिजाचा दुष्टपणा तू मुकाट्याने सहन केलास . माझ्याशी त्यासंबंधी काहीच का बोलला नाहीस ? मी त्याचवेळी त्याला फासावर लटकवले असते . त्याच भीतीने तू गाव सोडलेस . मी त्याला आता अंधारकोटडीत डांबले आहे . तुझ्या डोळ्यासमोरच त्याला फाशी देणार आहे . तू माझ्या बरोबर परत चल . मी तुला येथे राहू देणार नाही. "

जिनदासाने रत्नवती आणि आपल्या सासऱ्याशी सल्लामसलत केली . दोघांचेही म्हणणे पडले की एवढे प्रेम करणाऱ्या राजाला दुःखःविणे योग्य नाही . राजाबरोबरच दोघेही पती - पत्नी वसंतपुराला परत आले . वसंतपुराल पोहोचल्यावर राजाने दरबार भरवून साखळदंडाने जखडलेल्या सौमिजाला दरबारात हजर केले . " मित्रा, याला शिक्षा करण्याचा अधिकार तुझा आहे . तूच त्याला हवी ती सजा दे . " सौमिजाकडे पाहताना राजाच्या डोळ्यातून जणू अंगार बाहेर पडत होता . " महाराज , मी म्हणेन ती शिक्षा देणार आपण ? " जिनदासने विचारले .

" अगदी खंर ! तू सांगून तर पहा . " महाराज म्हणाले .

" मग याचे साखळदंड काढून याला मोकळ करायला सांगा. " त्याचे अमात्यपद त्याला परत द्या . हे ऐकून राजा विक्रम अगदी थक्क झाला . एवढा गहन अपराध्याला जिनदास क्षमा करील असे

त्याला स्वप्नातही आले नव्हते . पण त्याने जिनदासाला शब्द दिला होता . त्याप्रमाणे त्याने सौमित्राला मोकळे केले . सौमित्र जिनदास सेठजीचे पाय आपल्या अश्रूंनी धूवून जणू पापक्षलन करीत होता .

" सौमित्रा, या जगात माझे कोणाशीही वैर नाही . प्रत्येकाने इतरांना सुखाने जगू द्यावे व स्वतःही सुखाने जगावे अशीच माझी इच्छा आहे . उठ तू . " असे म्हणून जिनदासासने त्याला आपल्या हृदयाशी धरले . एवढ्यात नगरोद्यानातील माळी त्या ठिकाणी आला . प्रसन्नतेने त्याचा चेहरा फुलला होता . डोळ्यातून चांदणे बाहेर पडत होते . ओठातून स्मिताचे कारंजे बाहेर पडत होते . तो घाईघाईने -

" महाराज ! महाराज ! आपल्या नगरोद्यानात सुबलसागर मुनींना केवळज्ञान झाले आहे "

राजा आणि जिनदास श्रेष्ठींच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही . गळ्यातील सुवर्णहार माळ्याच्या गळ्यात घालत महाराज म्हणाले - " तू पुढे हो . आम्ही आलोच ."

दोघेही सपरिवार नगरोद्यानात पोहोचले . सुबलसागर महाराजांचे मुख दिव्य तेजाने चमकत होते . त्यांच्या वाणीचा गोडवा आणि प्रभुत्व लोकांचे मन मोहून घेत होते . त्यांच्या मुखातून निघालेली शब्दरत्ने लोक आपल्या कर्णसंपुटात साटवत होते . महाराजांना वंदन करून दोघेही योग्यस्थानी बसले . प्रवाचन संपल्यावर दोघांनी महाराजांना पुनःवंदन केले आणि महाराजांना प्रश्न विचारला .

" मुनिश्रेष्ठ ! हा माझा मित्र जिनदास सेठ ! याच्याकडे संपत्तीची कमी नाही . पण अपार संपत्तीचा स्वामी असून याला अनेक विपत्तींना तोंड द्यावे लागले, असे कां ? "

" याचे उत्तर त्या पूर्वभागातील वागण्यात आहे . तुम्ही लक्षपूर्वक ती कहाणी ऐकली तर तुम्हालाच उत्तर सापडेल, " मुनिवर्य म्हणाले .

कौशांबी नावाच्या नगरीत श्रीदत्त नावाचा एक सेठ राहात होता . पित्याने व्यापारात खूप धन संपादन केले होते . पिता व माता अत्यंत सुशील आणि धार्मिक होते . काही काळानंतर पित्याचे निधन झाले . श्रीदत्ताची माता मायावती ही अतिशय उदार होती .रोज काही ना काही दान दिल्याशिवाय ती अन्न ग्रहण करीत नसे . धनसंपत्ती विपुल असल्यामुळे श्रीदत्त तिच्या दानधर्माला विरोध करीत नव्हता . तिचे हे व्रत नियमितपणे चालू होते .अनेक गोर - गरीब तिच्याकडून दान घेऊन जाऊन आसपल्या गरजा पूर्ण करीत .

काही दिवस गेल्यानंतर गावात दुष्काळ पडला . त्या वर्षी अजिबात पाऊस पडला नाही . शेतकरी चातकाप्रमाणे पावसाची वाट पाहू लागले . पण वरुणदेवता रुसली ती रुसलीच . ज्योतिषी म्हणू लागले - यावर्षी भयंकर दुष्काळ पडणार आहे . गेल्या अनेक वर्षात असा दुष्काळ पडला नाही . या सर्व बातम्या ऐकून श्रीदत्ताची पत्नी अस्वस्थ झाली. ती विचार करू लागली. आपल्या सासूने जर असेच दान देणे सुरु ठेवले तर आपल्याच घरात अन्नाचा दाणा राहणार नाही. मग आपल्यालाच पोटभर अन्न मिळणार नाही . एकेदिवशी ती आपल्या पतीला म्हणाली ."

अहो, यावर्षी पाऊस - पाणी नाही . दुष्काळ पडणार आहे असे सर्वजण म्हणतात . आपल्याकडे तर जेमतेम वर्षभर पुरले इतकेच धान्य आहे . सासूबाईनी जर असेच दान देणे सुरु ठेवले तर आपले कसे होणार ? " पत्नीची गोष्ट पटली नाही तो पती कसला ! त्याने मातेला सांगितले - " आई , या वर्षी दुष्काळ पडणार आहे . तू तुझा दानधर्म आता कमी कर . दुष्काळात तर लोक धान्यच मागणार . आपल्यालाही वर्षभर धान्य पुरले पाहिजे ना ? "

"ठिक आहे . तू म्हणतोस ते खरे आहे . " मायावती म्हणाली . पण तिने मनात संकल्प केली . मी दान देणार नाही , तर अन्नही ग्रहण करणार नाही . बघता - बघता आठ - नऊ दिवस झाले . आईने अन्नग्रहण न केलेले पाहून श्रीदत्त आणि त्याची पत्नी अस्वस्थ झाले . त्यांना वाईट वाटले जर आई उपाशी मेली तर त्याचा दोष आपल्यावरच येणार . श्रीदत्ताने आईला खूप आग्रह केला तेव्हा ती भोजन करायला तयार झाली . नवव्या दिवशी ती भोजन करायला ती बसली खरी

, पण अन्नाला स्पर्श करावा असे तिला वाटेना . कोणी दान मागायला येईल तर मी आपले हे वाढलेले ताट त्याला देईन . असा ती विचार करीत होती . तोच ' ओम भिक्षां देहि मां 'असे शब्द तिला ऐकू आले . तिने सुग्रास अन्न वाढलेले आपले ताट त्या अतिथिला दिले . त्याने पोटभर जेवण करून मनःपूर्वक आशिर्वाद दिला . त्याचक्षणी आक शशातून तिच्यावर पुष्पवृष्टी झाली आणि पावसाची जोरदार सर आली . सर्व वातावरण मातीच्या सुगंधाने भरून गेले .

सुदत्त आणि त्याची पत्नी मायावतीची माफी मागू लागली .मायावतीच्या दातृत्वामुळे दुष्काळ टळला . तिचा दानधर्म तसाच चालू राहिला . मायावती मरून राजा विक्रमाच्या जन्माला आली . सुदत्त सेठजीचा जीव म्हणजे जिनदास सेठजी . म्हणूनच तुम्हा दोघांचे परस्परावर एवढे प्रगाढ प्रेम आहे . सुदत्ताची पत्नी रत्नवतीच्या रूपात जन्मली . अशा प्रकारे या भवात तुम्ही तिघेही पुनः एकत्र आलात . तिघेही आपला पूर्वभव ऐकून आश्चर्यचकित झाले . बाकीचे आयुष्य धर्मकार्यात घालवायचे ठरवून सर्वजण राजधानीत परतले .

(व्रतकथा)

